

HANGYA ANDRÁS LEVELET FEST . . . (I.)

*A Zágrábban élt festő korrespondenciája Nagy Ferencsel,
az egykori tartományi kormányelnökkel (válogatás)*

KALAPIS ZOLTÁN

Hangya András, a Zágrábban élt bácskai festő (1912–1988) csaknem harminc éven át levelezett Nagy Ferencsel, az egyik legsikeresebb vajdasági magyar politikussal, szövetségi miniszterrel, a tartományi kormány elnökével (1923–1986).

Két nehéz és nehezen hajlítható ember kapcsolata volt ez, két kemény, faragatlan fa ágainak összefonódása.

Őszinte, a kölcsönös érdektől sem mentes barátság alakult ki közöttük. Az egyébként nagymellű, fölényes modorú Nagy Ferenc szívbéli híve volt Hangya művészetének, atyáskodva, gyámkodva őrködött pályafutása felett, s ezt meg is tehetette a maga felsőbbbségi helyzetében, bár kínosan ügyelt arra, hogy közéleti tevékenysége során a protekció vádja ne érhesse. Hangya egyébként is más volt: egy nagy tehetség, aki megérdemelte a társadalmi segítséget. Sajnos, neurózisra hajlamos alkat volt, súlyos összeütközésben volt a külvilággal, örökösen bajlódott vélt vagy való bajaival, elutasította a segítő szándékot, majdhogynem életképtelen volt. Életvitelében Nagy Ferenc jelentette számára hol a gerendát, hol a szalmaszálát, amelybe belekapaszkodott, a továbbélés lehetőségét művészként, esetlen emberként.

A több mint százra tehető Hangya-levélből hatvanhét maradt fenn (negyvenöt dátumozott, huszonkettő dátum nélküli), ezekből közlünk most szemelvényeket. A teljes publikálástól azért tekintettünk el, mert sok az ismétlés (magyarázkodás a késedelmes képszállításra, az örökös restancia miatt). Részben figyelmen kívül hagytuk a keltezés nélküli

lapokat is, jóllehet olykor mégis hivatkozunk rájuk, ha azonosítható közléseket tartalmaznak. Az idézett levelekből elhagytuk a megszólítást, meg a befejező konvencionális üzeneteket, üdvözlőket.

Fontos megjegyezni, hogy leveleit szinte kivétel nélkül ~~tollrajzai, tempera- vagy akvarellvázlattal illusztrálta~~. Ezek hol „ujgyakorlatok”, hol tanulmányok voltak (nem egyből festmény is született), olykor azonban kész kis remekművek is, színes levélképek, amelyekről Hangya András széles körben ismert volt, műfajt teremtett vele. Saját becslése szerint több mint ezer ilyen levélképet „festett”.

A teljes (megmaradt?) levelezést Nagy Ferenc fia, dr. Nagy László egyetemi docens őrzi.

A válogatást pontosító, magyarázó és tényközlő szöveggel egészítettük ki. Összeállításunkat egy tíz évvel ezelőtt megjelent kötetünkben szerettük volna közzétenni (*Festők nyomában*, 1990), de erre akkor nem kerülhetett sor.

1.

Zágreb, 1956. október 3.

„Olvastam a lapokban a szubotocai eseményeket, bizonyára el voltál foglalva egyéb gondokkal, mint képeim, ezért sem küldtem. Mindennap várom azt a képet a dubrovnikai kiállításról, amit a katalógusban reprodukáltak... ezt szeretném hazaküldeni, és ha tetszeni fog Neked, akkor kérlek, hogy szeretetem vagy megbecsülésem jeléül fogadd el tőlem emlékül...”

A levél keltezése nem azonos a korrespondencia kezdetével, a korai levelek feltehetően elkallódtak. A leírt sorok hangneme viszont arra utal, hogy a barátság eleje is korábbi keletű. Nagy Ferenc többször is elmondta, hogy a második világháború előtt ismerte meg, amikor már Belgrádban tanult Petar Dobrovićnál, miután a *Napló* újságírói felfedezték a rajzolgató proletárgyereket, s Festőzseni a pult mögött, Csillagos homlokú fűszeresinas címmel cikkeztek róla.

Ismeretségük az ötvenes évek elején mélyült barátsággá, amikor Nagy Ferenc, a városi párttitkár 1953-ban, átvette a Szabadkára költöző *7 Nap* vezetését. Steinitz Tibortól, a lap korábbi főszerkesztőjétől „örökölte”, aki Hangya András egyik mentora volt.

A felkínált kép, meg a későbbi adományok is jól tükrözik a Nagy Ferenc-féle Hangya-képtár alakulástörténetét, gazdagodását. A nyolcvanas évek elején lakásának falait már harminc–negyven Hangya-kép borította, nem beszélve a levélképek, rajzok sokaságáról.

Nagy Ferenc 1956-ban az újságírásból visszatért a politikába, de a sajtó közelében maradt: ő lett ugyanis a *7 Nap* kiadói tanácsának első elnöke.

2.

Zgb., 1956. október 9.

„Műtermemben festékszag, szanaszét vásznak: dolgozok, versenyt danászok a szomszédház ablakait tisztogató lánnyal (asszonnyal?, innen nem vagyok biztos abban, mit látok, mindenesetre legyen lány!).

Végre megérkezett Dubrovnikból a kép, ma rendbe hoztam. Ezzel együtt öt képet küldtem, ebből a küldeményből válaszd ki a Neked járó kettőt, ezzel tartozom Neked . . .

Legszívesebben magam vittem volna el a képeket, de 20-ára be szeretném fejezni két vásznamat az ULUH belgrádi bemutatkozására. Ez számomra külön jelentőséggel bír: hiszem, hogy ott a kritika kisebb úr, mint itt. Meg aztán Belgrádban, tapasztalataim szerint, jobban megbecsülnek. Éppen ma kaptam meg tőlük a berni kiállítás katalógusát, ahol egy képpel szerepelek. Szóval, szeretnék érdemes dolgokat küldeni Belgrádba, ezen dolgozok most . . .”

Hangya 1946 őszén költözött Zágrába, ott fejezte be tanulmányait Ljuba Babićnál és Andro-Vid Mihićinél. A horvát fővárosban eleinte befogadták (képei helyet kaptak a Modern Galériában is), részt vett a jugoszláv képzőművészet reprezentatív külföldi tárlatain (Lyon, 1954; Bern, 1955; London, 1956), de később kiszorult a képzőművészeti életből. A zágrábi kritika konzervatív festőnek minősítette, mire ő sértődötten visszavonult, úgy is mondhatnánk, hogy bezárkózott műtermébe. A belgrádi szereplés lehetősége orvosság volt a kirekesztés okozta sebekre, mint ahogyan korábban gyógyír volt válogatott rajzainak gyűjteményes kiadása is az akkoriban induló Forum Kiadónál (Andro-Vid Mihićic bevezető tanulmányával, Steinitz Tibor szerkesztésében).

A műtermi munka- és alkotási légkör leírása nagy ritkaság Hangyánál. Kortársai is, főleg később, szomorú képet festettek az atelier-ről. Bányai

Hangya András munka közben (önarckép)

„szürkére kiképzett” műteremről ír, Tolnai „abszolút csupaszságát, túltelített ürességét” említi. „A falon egy festmény sem!” – tette hozzá. Az ablakokat csomagolópapírral ragasztotta le, a sarokban átfestett, lekapart, kettévágott képek (ha még nem semmisítette meg őket). Maga az ember is alkalmazkodott a környezethez: volt, amikor két hétig sem váltott szót senkivel (pedig ekkor már kutyája sem volt), korpán és joghurton élt.

Zágráb elfelejtette (az 1984. évi *Enciklopedija Jugoslavije* már meg se említi), Pest sosem vette számba. Szabadkai és újvidéki barátai tartják benne a lelket . . .

3.

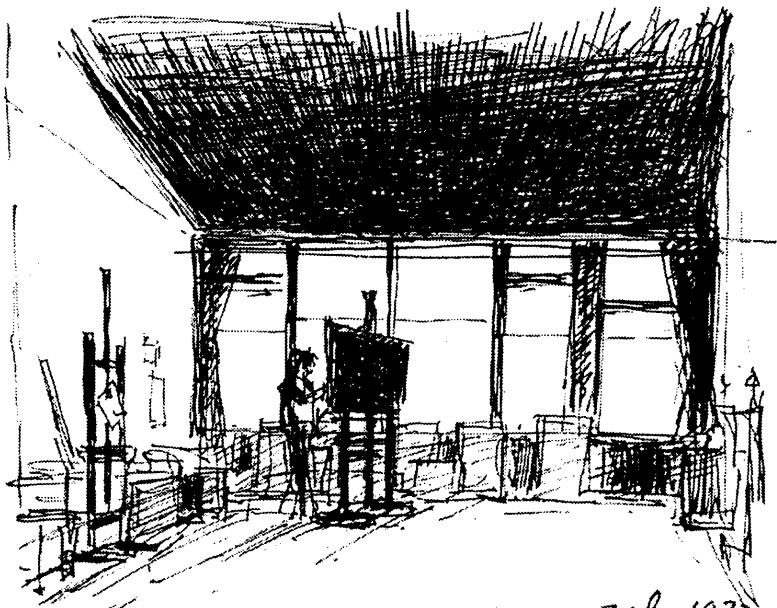
Zgb., 1956. október 16.

„Örömmel olvasom, hogy tetszenek a dolgok, amit elküldtem. Nem akarlak befolyásolni, de a Váróterem nekem is tetszik, azt gondolom, hogy az idén ez a kép volt a legjobb dolgom . . . Nekem Te nem Nagy vagy, hanem Óriás, és ezért örülök, hogy méltó helyen van egy olyan dolgom, amit én is méltónak tartok . . . A Párizsi híd más hangulatú kép, »tetőtől-talpig« párizsi emlék: ott vásárolt festékekkel, ott beszerzett vászonra festettem – a végtelenül szürke párizsi ég alatt . . . Most már újra visszatért a kedvem, és tovább festem a nagy formátumú vásznat . . .”

A két említett festmény (*Váróterem*, *Párizsi híd*) a Nagy Ferenc-féle Hangya-galéria két fontos darabja. A párizsi utat is Nagy Ferenc tette számára lehetővé, részben szerkesztőségi hozzájárulással, részben pedig egy önálló kiállítás jövedelméből, amelyet ő szervezett meg. Párizsi tapasztalataival nem volt elragadtatva, barátai azt terjesztették róla, hogy a francia rendőrök udvariassága nagyobb hatást gyakorolt rá, mint Picasso. Egy korábbi, 1954. évi olaszországi tanulmányút viszont annál nagyobb hatással volt rá, s eredményei is nagyobbak. A Szent Márk-templomról készített pasztelle a szabadkai Nova Budućnost bútorgyárba került (az üzem is hozzájárul az úthoz). Gajdos Tibor szerint ez a munka „a jugoszláv képzőművészet legjobb alkotásai közé sorolható”. Tolnai Ottó „a lepkeszárnyyszerűen finom pasztellt” művészetünk egyik központi alkotásának tartja. Bela Duranci úgy fogalmaz, hogy „a velencei katedrális homlokzata ezüstben remeg, vidámsága pasztellszínekben tárulkozik”.

Az eredeti 1954-ben készült. Évszám nélküli másodpéldánya (pontosabban variánsa: Hangya nem készít replikákat, kópiákat, nem ismétli önmagát) Bodrits István újságíró birtokába került, jelenleg özvegyénél, Hertyán Arankánál található. Ez 1972. október 4-én keltezett, Nagy Ferencnek címzett levelében tusvázlatát küldte el.

A levélben említett nagy formátumú képeinek csak a vázlatát készítette el Zágrábban, realizálásukra a helyszínen, Szabadkán került sor. A művészettörténet Hangya négy monumentális vásznát tartja számon: három a szabadkai társadalombiztosító intézet tanácstermében található (a főkép viaskodó lovasokat és lovakat, a két mellékkép pedig zöld

A zágrábi műterem

Zgb. 1973. 7. 2.

mezőn dolgozó embercsoportokat, illetve a maradiság és babonaság erőit ábrázolja. A negyedik a Pannónia Grafikai Intézet előcsarnokának falát díszíti: egy XVI. századi nyomda nyüzsgő életét jeleníti meg.

A negyvenes évek legvégén részt vett és első díjat kapott a pólai tisztított freskópályázatán, de ez nem készült el, részben az anyagiak hiánya miatt, részben pedig a képzőművészeti életben bekövetkezett változások miatt.

4.

Zgb., 1957. december 28.

„Néha hiszek abban, hogy eljön a nap és gátlásaimtól megszabadulva, szép és szolid képeket fogok festeni. Legtöbbször azonban félek, félek a nincstelenségtől, a »korszerűségnek« nevezett örültségtől, amely a

fogyásos daganatot zongorának mondja. Ilyenkor, a sötét téli reggelek ellenére, már négykor borotválkozom, tornázok és készülök a munkára, figyelve mindenre, nehogy úgy járjak mint a hangya, aki bár szerényen és fűrgén, de mégis összeviszza futkos, talán oktalanul . . .

Ha majd tényleg jó képeket fogok festeni, Ferikém, akkor talán nem fogod sajnálni, hogy segítettél. De a »korszerű festészet« idejét csak úgy tudom túlélni, ha továbbra is segítesz . . .

. . . Még két képet küldök. Az egyiket válaszd ki magadnak (ez nem megvesztegetés, őszinte szívvel adom, mert az csak természetes, hogy annak, aki engem, mint festőt segít, képei is vannak tőlem), a másikat pedig, ha bírod, add el. Még egyszer kérlek, ne neheztelj rám, hogy zaklatlak. Válaszodat várom a mellékelt lapon . . .”

Az eddigi levelekből már kialakulhatott egy kép Nagy Ferencről, a segítőkész barátról, a mecénásról, a gyűjtőről, a műpártolóról, a szabálytalan becsüsről, műkereskedőről (még a menedzser, a patrónus, a szponzor fogalmak is számításba jöhetnek). Nos, erre a részportréra most egy újabb vonás, egy újabb színfolt kerülhet: az amatőr lélekbúvár alakja körvonalazódhat. Ő az – az egyszemélyes lelki klinika az újvidéki Konstantin Danil utcából –, akihez Hangya bizalommal fordulhat, elmondhatja bajait, szorongásait, feszültségeit, esetleg sajnáltathatja is magát, egy kis lelkifröccs, esetleg némi készpénz reményében.

Hangya korábban már a hivatásosok segítségét is kérte. A negyvenes évek elején rendszeresen találkozott dr. Táborival, a zombori lélekgyógyással, hogy gyógyírt találjon a gyermekkori pszichés kórokra. Tőle származik az a híressé vált javallat: Hangya úr, maga csak nyugodtan féljen! A bajmoki származású dr. Szakács György pszichiáter viszont édesanyját gyógyította Szabadkán. A hálás Hangya festményeivel, levélképeivel „fizetett” a gondos kezelésért, úgyhogy végül is ő lett Hangya András munkáinak egyik legnagyobb gyűjtője. Felesége, Dragana Pavlović szintén pszichológus és pszichoterapeuta. Ő maga is bújt a lélektani szakkönyveket, volt időszak, amikor ezek a kérdések jobban érdekelték, mint a festészet. Egy vastkos, aláhúzgált egyetemi tankönyv maradt utána: „készült”, hogy önmaga orvosa lehessen, de gátlásaitól, lelki problémáitól egy életen át nem tudott szabadulni.

Lelkivilágának csendjei és viharai képein is megnyilvánulnak. „Mind den festő azt vigyen bele munkájába, amit magában hord” – mondta ő

maga is a Bordás Győzőnek adott interjújában (*Hangya András*, kismonográfia, 1984). „Én nem festhetek olyasmit, amit valamiképpen nem láttam, éreztem, álmodtam, ami nincs idegrendszeremben . . . Megfesthetek tizenöt harmadosztályú várótermet meg ötven harlekint, de az mind más lesz és mást mond.” Ugyanakkor mondta ezt is: „. . . a festészet, mint minden művészet, az ember érzelmi világának a tükre, egy belülről átélt világ kivetítése. Én ezt hagyományosabb eszközökkel, de modernül igyekszem megvalósítani.”

Ezek talán némi magyarázattal is szolgálhatnak idegenkedésére azokra a jelenségekre, amit ő, egy kalap alatt, idézőjelben „korszerű” festészetnek nevez, s az „eredetivel”, az „egyénivel” való spekulációt látja bennük, azaz megfogalmazásában: ezeknek az áramlatoknak hívei „a fogyásos daganatot zongorának” ábrázolják.

5.

Zgb., 1958. március 29.

„Hervadt, pénztelen körülményekbe jutottam. Nagyon szépen kérek, ha küldött dolgaim között van olyan, amit el tudnál adni, légy olyan jó, és segíts ki zavaros viszonyaimból . . .”

Kétségbeesett segélykiáltás a sorok között! A módfelett szerény Hangya András örökösen nélkülözött, anyagi gondokkal küszködött.

Segítőtársak, pártfogók sűrögtek-forogtak körülötte, de festőnk valahogy mindig elveszett a bábák között, megmaradt annak, ami örök életében volt: a templom egerének . . . Ezen az állapoton majd csak a kivételezett nyugdíj folyósítása változtatott.

Az idő tájt már a *Magyar Szó* kötelékébe tartozott (1952. augusztus 1-je és 1972. október 1-je között volt a lap illusztrátora, zágrábi lakóhellyel). Abban az időben kötött munkaviszonyt (Steinitz Tibor közbenjárására), amikor az újság, a társadalom átalakulásával egy időben, újsággá próbált válni, s kezdte levetkőzni az agitpropos zubbonyt. Új rovatok indultak (Kérdezz-felelünk, Tudja-e, Grimasz), 1951-ben megjelent a folytatásos regény is. Kettő már lefutott (Richard Heart: *Kémháború az atomitokért*; Móricz Zsigmond: *Forró mezők*), s ment a harmadik (Paško Romac: *Szókés a börtönből*), amikor Steinitz Tibor, a *7 Nap* főszerkesztője javasolta Rehák Lászlónak, a *Magyar Szó* főszer-

kesztőjének, hogy a folytatásos közleményeket lássa el szöveggépekkel, amelyeknek elkészítését Hangya Andrásra kellene bízni.

A *Magyar Szó* következő regénye (John Steinbeck: *Érik a gyümölcs*, 1951. december 2-ától 1952. szeptember 6-áig jelent meg 237 folytatásban) már Hangya András kitűnő, azóta is sokszor emlegetett szöveggé-közi rajzaival jelent meg az újságban, később pedig – akárcsak az előbbieik – könyv alakban is, két kötetben.

A regénynek is, Hangyának is nagy sikere volt. A szerkesztőség 1952 derekán állandó munkaviszonyba alkalmazta, azzal a szándékkal, hogy némi biztos jövedelemmel, betegbiztosítással lehetővé tegye számára a biztonságosabb alkotói munkát. Afféle színekúrának szánta tehát, de ez Hangya esetében a visszájára fordult, mivelhogy lelkiismerete nem engedte meg a lébecolást: a fogalom eredetileg a kevés munkával jár, de annál jövedelmezőbb állást jelentette, Hangyánál ez sok munkára és kevés jövedelemre változott. 1954-ben már hat folytatásos regényt illusztrált (Petőfi: *A hóhér*; P. Merimée: *Véres éjszakák*; B. Traven: *A Siera Madre kincse*; Voltaire: *Egy megkeresztelt úron*; Herceg János: *Szikkadó földeken*; E. Caldwel: *Ördögűzés Georgiában*).

Így ment ez évekig: Hangya szerényen hallgatott, a szerkesztőség pedig nem méltányolta szorgalmát, mintha csak éreztetni kívánta volna, hogy a napilap csak jóindulatból, s nem szükségéből alkalmazta!

Az érem másik oldala pedig az, hogy Hangya festői tehetsége nem párosult üzleti érzékkel. Képeit elajándékozta vagy megsemmisítette, kedélyállapotától függően. „Ő maga talán egyetlen képét sem tudná értékesíteni, ha nem volnának szabadkai jóbarátai” – írja Gajdos Tibor is (*A csillagos homlokú*, *Életjel* miniatűrök, 1970).

Nemegyszer Nagy Ferenc volt az utolsó mentsvár.

6.

Zgb., 1962. szeptember 8.

„Attól félek, hogy kitartó-szívós képzőművészeti »politikánk« ravaszkodásai oda vezetnek, hogy én majd pogácsát árulgotok az állomás környékén, olyan bűnnel terhelve, hogy nem tartottam tiszteletben »képzőművészeti politikánkat«, e helyett inkább »az alkotási szabadság elveihez ragaszkodtam.«”

A levélben még megemlíti, hogy a zágrábi városi hatóságok az eddigi 4000 dináros bérleti díj helyett 8500-at állapítottak meg a műteremért, s azt 1961. január 1-jétől visszamenőleg követelik. „Mintegy 100 000 dinár tartozásom van ezek szerint – írja. – Rohangászok, protestálok, kérdezem, miért csak én az alkotók seregéből? Ugy látszik, hogy az autócskából »vont-nincs« lesz.”

Több mint négy év múlt el a két levélváltás között (arra kell gondolkunk, hogy az időközben váltott levélképek vagy rámba kerültek, vagy elkallódtak), de a gondok, beleértve az anyagiakat is, nem változtak azóta, s tovább tart a hadakozás a külvilággal is.

Nem nagyon tudunk mit kezdeni ezekkel az ügyekkel, e helyett inkább áttekintjük még egy tevékenységi területét, úgy is mondhatnánk, hogy korlátozott jövedelmi forrását: a könyvillusztrációk készítését, a címol-dalak, borítólapok tervezését. A legkorábbi időtől van jelen könyvki-adásunkban: 1935-ben látta el szövegrajzokkal első könyvét (Stadler Aurél: *Az élet két arca*, versek), később pedig, az 1939–40-ben megjelenő Híd-könyvtár tíz füzete közül ő illusztrálta a 2. (Fazekas Mihály: *Ludas Matyi*, kiseposz), a 3. (Löbl-Lőrinc Árpád: *A magyar jobbágyság kialakulása*, tanulmány), és a 6–7. kettős számot (Laták István: *Egy élet árad*, versek). Az utóbbi novellaválogatásának címol-dalát is tervezte (*Szürke napok*, 1938).

Jóllehet 1946-tól már Zágrábban él, a köldökzsínór még Szabadkához köti: ő tervezi egy szavalókórus-gyűjtemény fedőlapját (*Csillagok csil-laga*, 1946), illusztrálja a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség 1947. évi naptárát, az akkor megjelent tankönyveket (a fordítók: Herceg János, Bodrits István, Hornyik János), de a szabadkai Híd Könyvkiadó első köteteit is ő adjusztálja (a gyermekversek *Laci, te...* című gyűjteményét, Nagy Sándorral, továbbá Markovics János Híd-díjas költő két poémáját, önállóan. Az 1948-ban megalakult Testvériség-Egység Könyvkiadó is számít rá, a régi jó barátnak, Bodrits István szerkesztőnek jóvoltából. (Gajdos Tibor: *Tűz a hegyek között*, 1949; Makarenko: *Az új ember kovácsa, I-II.*, 1949; Ivan Goran Kovačić: *Tömegsír*, 1952).

Nagy fordulat állt be a Forum Könyvkiadó 1957. évi megalakulásával. Élére Steinitz Tibor került (1957–1962), aki nagy tisztelője Hangya Andrásnak, s segít is neki a maga módján. Ő indítványozta és szerkesz-tette festőnk rajzainak 1960. évi gyűjteményes kiadását, s látta el egyre

több, nem túlzottan megfizetett munkával. Így 1958-ban a JK SZ VII. kongresszusa hat kötetben közzétett anyagának címlapjait tervezte.

A Kiadó 1959-ben már egy híján ötven kötettel „robbant be” a piacra, ezek közül hétnek a borítóját Hangya András tervezte, részben illusztrálta is. Köztük volt Miloš Crnjanski: *Örökös vándorlások*, Debreczeni József: *Emberhús*, Gál László: *Noé bárkája* és Major Nándor: *Vereség* című kötete. Steinitz ideje alatt huszonöt kötetre került rá a neve, azzal, hogy több mint egyévi kiesése is volt. Hangya további együttműködését is nagy ingadozások kísérték (hol megfeledeztek róla, hol megsértődött), közben pedig felcseperedtek a tehetséges fiatalok is.

1980-tól új jelenségre figyelhetünk fel: levélképei kerültek a címlapokra, a szerzők is, a szerkesztők is ezekből szemeztek. Ez a „divat” Komáromi József Sándor *Emberöltőjével* és Németh István *Kertmozi-jával* kezdődött, s tart haláláig, meg azután is (Németh István: *Díszudvar*, 1989; Herceg János: *Gogoland*, 1992; Szei István: *Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk*, 1997 stb.).

Hangya talán nem volt a szakma olyan meghatározó alakja, mint a „tűzhöz közel álló” Kapitány László vagy Maurits Ferenc, de mindenképpen „történelmi céhbélije” a jugoszláviai magyar könyvkiadásnak: ha nem is foglalkozásszerűen, de mégis ötven évig volt jelen a szakban, száznál több könyv került ki kezéből, mély nyomokat hagyva a könyvkiadásban.

7.

Zgb., 1970. június 28.

„A kompok festése kedvenc témám, és így kérésed teljesítése nem probléma. Mi több, ilyen képem van készen, a bökkenő csak az, lezontilemezre csináltam . . . Vásznonra is elkészítem, amit 8–10 nap múlva elküldök vagy magam viszem Belgrádba. Írd meg belgrádi címedet és telefonodat . . .”

8.

Zgb. 1971. május 27.

„(Becsület szavamra) a három kép KÉSZEN (H. A. kiemelése – K. Z. megjegyzése), csak a festék még nem száradt meg, a keretezés is még elintézetlen. Csak emiatt muszáj még pár napig elhalasztani a találkozást . . . a jövő héten Szabadkáról értesítelek . . .”

A velencei Szent Márk-templom egy 1972. évi levélképen

A két levélrészlet fő témája, s egyúttal összekötő kapcsa a megrendelés, a festmény, a művészeti alkotás, mint árucikk (szegény Hangya, ha élne, égne állna a haja ettől a megfogalmazástól, mint ahogy leveleinek közzétételét is bizonyára nagyfokú berzenkedéssel fogadná, talán még illetlen beavatkozásnak is, személye elleni áskálódásnak). Ez lesz valójában kommentárunk tárgya, de előbb az egyéb felmerült kérdésekről. Persze az örökös késlekedésre fölösleges a szót szaporítani, de azt talán el kellene mondani, hogy ez idő tájt Nagy Ferenc már Belgrádban tölti napjait, előbb Mika Špiljak (1969–1971), majd Džemal Bijedić (1971–1977) kormányának tagja.

A kérés is onnan érkezett a kompfestmény ügyében egy számunkra ismeretlen megrendelőtől. Az átkelőhelyek, a révek motívuma egyébként tényleg szinte egész munkásságán végigvonul. A hidasok és kerepek a levélképeken is megjelennek, Hangya kettőt beválogatott kismonográfiájába is, illetve jóváhagyta közlésüket. Levélképeinek 1962.

évi londoni kiállítási katalógusának egyik címlapi rajzán szintén rajta van az ősi vízi jármű. Az egyik legjobb ilyen természetű munkája a *Magyar Szó* szerkesztőségében található: már évtizedek óta állja a gyűjtők sóvárgó tekintetét.

Akárhogy is tekintünk rá, a rendelés már évszázadok óta a képzőművészet fontos tartozéka, nélkülözhetetlen kiegészítője az ókortól napjainkig. Az egyházi és a főúri pénzek nélkül sok remekmű nem készült volna el. Az amszterdami posztócéh Rembrandtnál rendelte meg előljáróságának világhírű csoportképét (1662). A tragikussá alakuló művészorsókat sem a megrendelések okozták, hanem azok elmaradása, azaz a művészi törekvések és a közönség ízlésének egymástól való elszakadása, a szakadék mélyülése.

Mint a két levélből kiderül, Hangya sem vetette el a képeladásnak ezt a változatát sem (az egyikben mellékelte címét, zsírószámláját: H. A., Zgb., Križanić u. 9., 301-620-1001-2-4-8739/101). A bajok akkor kezdődtek, amikor üzleti ügyekben kellett volna személyesen intézkednie. Ekkor megállt minden tudomány.

1984. április 14-én levélben fordultam hozzá egy rendelés ügyében (a tóbai zendülés és a debellácsi vásár témáját kínáltam fel, két könyvemben megjelent leírás alapján), de nem ragaszkodtam egyikhez sem, közöltem vele: ha a megrendelésnek ezt a módját nem tartja elfogadhatónak, akkor tegye lehetővé számomra, hogy készülő képei közül egyet válasszak. Szándékom komolyságát azzal jeleztem, hogy feladtam címére 5000 dinárt, azzal a magyarázattal, hogy ezt minden hónapban megteszem minaddig, amíg az általa kiállított számlát ki nem egyenlítem.

Három nap múlva, azaz postafordultával megérkezett a válasz: „Végtelenül barátságos levelére válaszolva most azt kell írnom, amit senkivel sem akartam közölni (ezért rigorózus hallgatásra kérem Önt): a tudóm miatt kórházba indulásra készülődök, nagyon rossz hangulatban.

Megértését kérem! És ígérem, ha még lesz kedvem festeni, nagyon nagyon örömmel készítem el a képet, amely Önnek is örömet nyújthat.

Az ötezer dinárt visszaküldtem, mert az előleg MINDIG (H. A. kiemelése) akadályozott munkámban.”

Hangya András ekkor már hetvenéves, bizonyára belefáradt az életbe, a festészetbe, önmagába, de a nyugalját zavaró tolakodókba is. Elkéstem tehát, bár a levél érvelése jellegzetesen hangyai. Az önbizalom

Emberek, lovak a motoros kompon

hiánya miatt egy életen át habozott, késedelmeskedett, sorra mulasztotta az alkalmakat. Tolnai közli egyik könyvében (*A meztelen bohóc*, 1992), hogy többen is szemrehányták neki, hogy elmulasztotta a monumentális festészet realizálását. Idézi Ács Józsefet, aki úgy tartotta, hogy a monumentális festészetet „Hangyával, az ő vezetésével alakíthattuk volna ki. Meg lehetett volna valósítani, mert nagy munkásmozgalmi tekintélye volt, és ma egyedülálló művész lett volna.”

A „mi lett volna, ha . . .” fajta érvelést akár mellőzhettük volna, Hangya végül is a belső rezdülések, érzelmek, hangulatok festője lett, a baj inkább az, hogy opusa áttekinthetetlen, szerteszejjel lappang, nincs egy átfogó-értékelő monográfiája, nincs galériája.

Tagadhatatlan viszont az is, hogy ő sem sáfárkodott a legjobban életművével, s képeihez is módfelett nehéz volt hozzájutni. Az a helyzet állt elő, hogy a szerző kereste a vevőt, a vevő pedig a szerzőt. A műkereskedésekben nem volt elérhető, műterme is rendszerint üres volt (a szerencsésebbek szinte erőszakkal emelték le az állványról, és vitték magukkal a befejezetlennek mondott képeket is). A rendelések

(közvetítők nélkül) akadoztak, de vásznait még előfizetni sem lehetett, nemhogy rezerválni vagy lekötni.

Az esetleges foglaló postafordultával került vissza a feladóhoz . . .

9.

Zgb., 1971. július 29.

„A gyomorfájdalmak megszűnésével egy időben tűrhető képeket festettem (egyévi nyűglősködés után!). A portéka szállításában csak az akadályoz, hogy gyomorfájdalmaim közben nemcsak a barátokkal, ismerősökkel, de egy »Škodával« is összeütköztem, rossz fékjeimet még nem tudtam rendbe hozni. Szerencsémre (mert ilyen is van!) most vasárnap érkezik »Miszisz Handja in Londony« a szokásos utazási csekkkel, s így rendbe hozhatom a kocsim . . . Most már arra várok, hogy búbánataim közlése mellett a festményeket is átadjam . . .”

Sajátságos helyesírással értesülünk arról, hogy missis Hangya, azaz igazi nevén Dragana Pavlović, a festő Londonban dolgozó felesége – ebben az esetben még mentőangyala is – Zágrábba érkezik. 1960-tól, vagyis több mint tíz éve külön élnek. Dragana évente egyszer hazajön, Hangya pedig ugyancsak évente egy hónapot tölt az angol fővárosban, az év fennmaradt tíz hónapjában pedig leveleznek. Ez házasságuk képlete, ami egymagában is egy „hangyai” történet. Ha tréfás kedvében volt, akkor ezt úgy magyarázta, hogy feltalálta a boldog házasság titkát. A „távházasság” valóban szilárdnak és tartósnak bizonyult.

Még a negyvenes évek legelején, a háborús időkben találkoztak Zomborban, mivelhogy mindketten dr. Tábori páciensei voltak. Az ismeretségből szerelem és házasság lett. A szerb tanárnő közel állt az ellenállási mozgalomhoz, így aztán egy lebukás után menekülnie kellett. A fiatal házaspár, Herceg János segítségével, egy budai albérletben húzódott meg. Hangya csomagolói állást vállalt a *Kis Újság* pincei expedíciójában, majd egy barlangkórház ápolója lett. „Hullamosó is voltam” – mondta egyik nyilatkozatában. De ott, a Szépművészeti Múzeumban ismerkedett meg Goyával és Cézanne-nal is.

Dragana nevével még találkozni fogunk az elkövetkezőkben. Itt talán csak azt kellene elmondani, hogy Hangya 1962. évi londoni kiállítása a feleségének küldött, hetvenhét levélképekből állt össze. Nem kis lelke-

sedéssel mutogatta egyes darabjait londoni ismerőseinek, akik aztán megszervezték a kiállítást a Hampstead Art Celler galéria kiállítótermében. A katalógus szövegét és a megnyitóbeszédet a Tate Gallery egyik igazgatója, Adrian Stockes írta.

Nagy siker volt, úgy is mondhatnánk, hogy London felfedezte Hangya Andrást. A tárlat anyagilag is gyümölcsöző: sok műve gazdára talált (a jövőbeni Hangya-kutatásnak Szabadka, Zágráb és Újvidék mellett Londonban is van tennivalója!). „Büszke is vagyok mindarra, amit az angol kritikusok írtak” – nyilatkozta Hangya.

Hogy, hogy nem, a folytatás elmaradt, pedig munkái iránt kemény fontokban kifejezett érdeklődés mutatkozott. Egyszerűen nem lehetett még egy kiállítást összehozni, mert nem volt miből! A londoni tárlat után ugyanis megritkultak, el-elmaradoztak a színes levélképek, mintha gúzsba kötötték volna feleségének kérő sorai.

Úgy látszik, kivételes képessége volt arra, hogy maga alatt vágja az ágat...

10.

Zgb., 1972. május 6.

„... látogatóim voltak, belgrádi rokonok, és hogy a zavar sűrűbb legyen, Varga László, a *Magyar Szó* volt főszerkesztője is felkeresett, aki egyebek között szavá tette Vajdaságba való visszatérésem ügyét. Úgy éreztem, hogy talán hencegőnek vélné, ha bővebben mesélnék neki arról, hogy e témát Veled már megbeszéltem. Inkább örömmel vettem érdeklődését. Abban maradtunk, hogy ő majd utánanézz, mit lehet tenni lakás- és műteremügyben.”

11.

Zgb., 1973. február 27.

„Majd elájultam, amikor ennyi festéket átvettem a postástól. Negyven évvel ezelőtt a Dobrovičnál láttam ilyen tömegben Mussini tubusokat.

Mit is szóljak, írjak? Azt, hogy köszönöm... Ez szép szó, de aligha fejezi ki hálámat, meg zavaromat is, mert úgy érzem, már nem tudom meghálálni Neked. Sok évtizeden keresztül megszoktam, hogy csak pár tubus festékem van, mindig valami hiányzott...

Most József Attila egyik verse jut eszembe:

*Hogyha golyóznak a gyerekek,
az isten köztük ott térfereg.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő a lyukba gurítja.*

12.

Zgb., 193. április–május ?

„Neked köszönhetem, hogy hatvanévi nyomorgás után most nincs kenyérgondom . . . renyhességemből kifolyólag nem gyűjtöttem be a nyugdíjhoz szükséges bizonylatokat, de Te nem hagytad, hogy a tespedtség eluralkodjon rajtam . . .”

Nagy Ferenc valóban minden tőle telhetőt megtett a kétbalkezes, csak a művészetnek élő festő érdekében. Az idő tájt már a tartományi kormány élén állt, befolyásának csúcsán. Nem kell persze semmilyen szabálytalanságra, vagy netán törvénytelenésre gondolni, az ilyesmi távol állt tőle. Csupán azt tette, amit esetleg másoknak kellett volna tenni, illetve ennél valamivel többet: baráti segítséget nyújtott, ha nem is egészen önzetlenül.

Személyesen tájékozódott a *Magyar Szó* főszerkesztőjénél Hangya 1972. évi nyugdíjaztatásának részleteiről: helyzetéből kifolyólag mize-rábilis penziót állapítottak meg neki. A redakció annak idején penzum nélküli szinekúrát biztosított számára, ő viszont, lelkiismereti okok miatt, többet dolgozott, mint amennyit a szerkesztőség elvárt tőle. A szerkesztőség elfogadta a többletet, de nem fizette meg, ebből adódtak a félreértések.

Nagy Ferenc felismerte a helyzet fonákságát, s mint érdemes alkotónak kieszközlte számára a legjobbaknak kijáró kivételezett (nemzeti?) nyugdíjat. Elintézte, hogy az erre vonatkozó javaslat Szabadkáról fusson be (abból a városból, ahonnan elindult, s amely 1965-ben Októberi Díjjal tüntette ki), beszerezte a bizonylatokat a még hiányzó munkaévekről, gondja volt arra is, hogy az ügy elkerülje a hivatali ügyintézés útvesztőit.

A társadalmi elismerés egyik formájaként odaítélt kivételezett nyugdíj tisztességes megélhetést biztosított a hatvanéves festőnek. Beállt az az

Dragana, a Londonban élő és dolgozó feleség

állapot, amelynek lényegét Hangya oly drámaian fogalmazta meg: „hatvanévi nyomorgás után most nincs kenyérgondom . . .”

Közben Hangya hazatérését is kezdeményezte. Varga László a Vajdasági Közművelődési Közösség akkori titkára Nagy Ferenc megbízásából utazott Zágrádba, s ezzel a kérdés hivatalos keretet kapott, „állami üggyé” lépett elő: Vajdaság tisztelettel hazahívta nagy fiát. Előbb érthetően Szabadka került számításba, de ott mind a lakás, mind a műterem kérdése nehézségekbe ütközött. Ekkor került szóba Újvidék, ahol a várban sok műteremnek alkalmas helyiség volt (csak az nem kapott, aki

nem kért), s lakásgond sem volt, mert Nagy Ferenc a Tartományi Végrehajtó Tanács keretéből lecsippentett egyet s bizottságilag kiutaltatta Hangyának.

Minden kész volt a hazatérésre (nyugdíj, lakás, műterem), de az egyébként is rugalmatlan Hangya idegenkedett a lakótelepi hajléktól, a távol eső műteremtől, meg hát magától a várostól is. „Újvidéken engem nemigen kedvelnek” – írta egyik dátum nélküli levelében. Így aztán az egész kezdeményezés végül is zátonyra futott.

A Hangyának szánt, s oly kitörő örömmel fogadott olajfesték-készletet Nagy Ferenc belgrádi festőbarátja, Peđa Milosavljević állította össze (ő az intimista irányzat híve volt, csendéleteket, szobabelsőket festett).

A küldemény, Hangya reakciója után ítélve, telitalálat volt, igazán nagy és kellemes meglepetés.

13.

Zgb., 1973. VII. 2.

„Tegnapelőtt levelet kaptam a Magyar Szótól, illetve Kalapis Zoltántól, rajzokat kér a lap kulturális rovatának. Azt hiszem, Neked köszönhetem ezt az érdeklődést az »eszthéták« részéről. Majd küldök pár rajzot vita-disputa nélkül . . .

Egyébként jól vagyunk, gatyeszre vetkőzve festünk . . .”

A *Magyar Szó* főszerkesztőjének kérő levele kapcsán egy csípős megjegyzést is megengedett magának: mélységesen elégedetlen volt a szerkesztőséggel, mert évekig kegyelemkenyéren tartotta, éhbérért dolgoztatta. Gyakran háborgott Ács József, a lap képzőművészeti kritikusa ellen is, aki pedig kollégája volt, együtt indultak az Akadémián. Idővel kapcsolatuk megromlott, de ebbe most talán ne bonyolódjunk. A beküldött Hangya-rajzokat egyébként Végel László tette közzé a *Kilátóban*.

„Gatyeszra vetkőzve festünk” – írja Hangya, s ezzel egy időben a témát egy gúnyrajzban is megörökítette: pettyes alsónadrágban, azaz lenge magyarban, vígan dohányozva ül egy hűtőszekrény tetején, előtte az állvány, kezében a paletta, lábait pedig a nyitott frizsiderbe lógatja . . .

A karikatúra az 1984. évi Hangya-kismonográfiában is megjelent . . .

Zgb. 9. X. 1956

Tanulmányrajz egy 1956. évi levélképen

14.

Zgb., 1974. október 16.

„... örömmel olvasom, hogy minden rendben, amit a háromkilós súlygyarapodás is igazol! És ez a legeslegfontosabb. Köszönöm, nagyon köszönöm a híd-kép megrendelést... Egyébként én is jól vagyok...”

15.

Zgb., 1976. november 18.

„Másodszor is megoperálták Csiki kutyám szájüregében a rákos daganatot. Felesleges kínzás volt: az elmúlt hétfőn utolsó sétára vezettem – elment... Most Szivarral együtt »várnak« rám, aki most könnyeit törölgetje...”

Az egyik keltezés nélküli levelében írja: „. . . szeretném a világot harmonikusnak látni, szépnek, értelmesnek, belülről magam is hiányát érzem az egyensúlynak. Persze, van egy nagy baj: most már végképp csak a kutyám méltatja egy-egy tekintettel azt, amit dolgozok . . .”

Amikor magára zárta a Križanić utcai műterem ajtaját, ez a kutya, a Csiki névre hallgató vizsla jelentette számára az emberközelséget, a mindennapi hű barátot. S most ez a négylábú támasz hullott ki mellőle.

Lehet-e társtalanabb valaki egy egyedülálló embernél, akinek még az ebe is kimúlt? Ez már valóban az egyedülvalóság legmélyebb pontja, tömény apátlan-anyátlanság. Az ilyen esetekre mondja népünk, hogy se kutyája, se macskája, árva, mint az ágon ülő madár . . .

Tanára, Andro-Vid Mihičić még csak a „megejtő szerénységű” Hangyáról írt rajzgyűjteményének 1960. évi kiadása előszavában. Ez a mostani állapot azonban merőben más: a veszteség az emberkerülő remetét érte.

Ezt a helyzetet egyik közeli barátja így írta le: „Két hete egy szót sem váltott senkivel. És ekkor már kutyája sem volt.”

Környezete, szomszédai együttérzően, már-már részvétteljes pillantásokkal kísérték a napi sétájára induló festőt. Tolnai feljegyzése szerint az anyák, amikor megpillantották, kézen fogták gyermekeiket, s ezt súgták nekik: Nézd csak, ott jön a striček bogec. A szó eredeti jelentése koldus, kéregető, de ők egy másik értelmezésben használták, amelyet nyelvünkben így lehetne közvetíteni: istenadta bácsika, szerencsétlen flótás, ágrólszakadt jövevény, azaz sajnálatra méltó ember.

Csak elgondolkozhatunk azon, hogyan is vált egy társadalmi szerepet játszó, a közösségi szolgálatot vállaló egyénből emberkerülő remete, a szegények festőjéből az elesettek, az élet peremére szoruló alakok piktora.

(Folytatása januári számunkban)